

յարքունի գանձուէ հրահանգիցին մեծաւ մասամբ յանձնեցին ի Լազարեանցն ձեմարան : Ի վսեմական օրինակէն խրախուսեալ առանձնականաց ոմանց՝ փութացան նմանողս այնմ լինել, եւ հայկազունքն պատուականք երկօքին՝ Պ. Գասպար վաճառական Սթոերխանի, եւ Պ. Մնացականեան բնակիչ Տիկիսի քաղաքի նուիրեցին երկաքանչիւր արծաթի թուպլիս 15,000 ի դաստիարակութիւն երկուց աշակերտաց, որ ի յիշատակ բարերարացն երկօցուն անուանին *Գասպարեան եւ Մնացականեան սանք* :

Ի 4 հոկտեմբերի 1834 ամին պատուեցաւ ձեմարանն այցելութեամբ մեծի կայսեր Նիկողայոսի, որոյ շրջեալ ընդ ամենայն կողմանս ուսումնարանին՝ յայտ արար Լազարեան իշխանացն զհաճութիւն իւր եւ զգոհութիւն : Եւ յետ երից ամաց, ի 5 նոյեմբերի 1837, յայց ել ձեմարանին բազմառանգ կայսրորդին Աղեքսանդր Բ, որ արդ ինքնակալէն ի Ռուսս : Ի տարեգիրս ձեմարանին արձանագրեալ գտանին անուանք եւ այլոց բազմաց ազգայնոց եւ օտարազգի որերոյ որ նշանաւորք իցեն եւ հոյակապք աստիճանաւ, քաջատոնմութեամբ կամ հանճարով . եւ ամենեքեան սքանչանան ընդ գործն մեծ կարգեալ ի բարոյական եւ ի մտաւորական զարգացումն ազգիս Հայոց, եւ որ պարծանս յաճախ ազգայնոց առհասարակ :

caucasie, élevés aux frais de la couronne et du trésor de l'empire, leur seraient confiés. Un exemple venu de si haut était fait pour susciter des imitateurs et réveiller le zèle particulier. Deux honorables membres de la nation arménienne, MM. Kaspéroff, négociant d'Astrakhan, et Mnatsakanoff, bourgeois de Tiflis, offrirent chacun une dotation de 15,000 roubles argent pour l'éducation de deux boursiers qui, en souvenir de ces deux bienfaiteurs, portent le nom de *pensionnaires Kaspéroff et Mnatsakanoff*.

Le 4 octobre 1834, l'empereur Nicolas se rendit à l'Institut, en visita toutes les parties, et témoigna publiquement sa satisfaction et sa reconnaissance envers MM. de Lazareff. Trois ans plus tard, le 5 novembre 1837, l'Institut fut honoré de la présence du Césarévitch Alexandre II, aujourd'hui régnant. Les annales du même établissement ont aussi enregistré les noms d'une foule de visiteurs nationaux ou étrangers, illustres par leur rang, leur naissance ou leurs talents; tous ont admiré une création destinée à exercer une grande influence sur le développement intellectuel et moral de la nation arménienne, et qui honore la famille à laquelle cette institution doit sa naissance.

ՀԱՅԿԱԶՆԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ՃԱՆՍՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՍԻՍ

(Նարայարութիւն¹.)

Պարոն Վիկտոր Լանկուային Սոյ ճանապարհորդութեանը մնացած կտորը քաղելով կրդնենք հոս .

« Ռուբինեան բազաւորաց պալատին տեղը բռնած են հիմա նոր կարողիկոսարանին շէնքերը . պալատին քարերովն ալ վանքին պատերը շինուած են :

« Սիս քաղաքին մէջտեղը փոքրիկ եկեղեցի մը կայ որ գմբեթին վերի թովբը բացուած պատուհաններէն հազիւ քէ քիչ մը լոյս կառնէ, ու

VOYAGE A SIS

(Suite¹).

Nous continuons de résumer ici le reste du voyage de M. Victor Langlois à Sis :

« Le palais des rois roupéniens s'élevait, dit-il, sur l'emplacement qu'occupent aujourd'hui les constructions du nouveau monastère; les pierres provenant des décombres de ce palais ont servi à bâtir le nouveau patriarcat.

« Au milieu de la ville de Sis se trouve une église fort petite, à peine éclairée par des ouvertures pratiquées presque à la hauteur de l'arrachement

¹ Տես Թիւ Ա . էջ 18 , նո . 2 . էջ 147 :

¹ Voir le numéro du 31 janvier, page 18, et de juin, p. 147.

հորս դին բաւական բարձրութեամբ սրտաբաշտած է :

« Այս եկեղեցին որ Սայ ամեն եկեղեցիներէն հինն է՝ Հերոս բագաւորին շինածն է յանուն Սարգսի զօրավարին :

« Ուրիշ եկեղեցի մը կայ Ռուբինեանց ժամանակէն մնացած՝ յանուն սրբոց Պետրոսի եւ Պօղոսի, որ գրեթէ բոլորովին կործանած է. միայն խորանին տեղը կայ :

« Սուրբ Յակոբայ եկեղեցին ալ աւերակ ու երեսի վրայ է, քեպէտ եւ պատերն ու ծածքը դեռ կեցած են :

Իսկ Աստուածածնայ եկեղեցին նորաշէն է՝ բաց ի բեմէն որ Ռուբինեանց ատենէն մնացած է. քանի մը տարի է որ Ստեցիք նորոգեր են այս եկեղեցին, ու ժողովուրդը հոն կըյաճախէ :

« Սեւ մարմարիտէ սիւն մը կայ եկեղեցւոյն պատին կրքընցուցած. վրան քանի մը խաչեր կան փորուած, անոնցմէ մէկուն վրայ ալ այս խօսքս .

ՍՈՒՐԲ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ .

« Սիւ քաղաքին մէջ հին ատենէն մնացած շէնք քիչ կայ, եւ պատճառը՝ ինչպէս որ ըսինք՝ Մանմէտականաց արշաւանքներն են որ շատ անգամ քանդեր ու կողոպտեր են Սիւը : Ապա քե ոչ, Վիլպրանտ անունով կանոնիկոսն ալ կըվկայէ քէ Լեօն Բ բագաւորին կանգնած քաղաքը քեպէտ մեծ տարածութիւն մը չունի՝ բայց շատ գեղեցիկ շէնքեր ունի եղեր :

« Կաթողիկոսարանը առաջ հասարակ տուն մըն է եղեր որ յետոյ կամաց կամաց մեծցուցեր են : Հին կաթողիկոսարան ըսուած տեղը մինչեւ հիմայ ալ կըցուցընեն Դուկաս կաթողիկոսին կանգնած շէնքը, որ կիսաւեր տեսակ մըն է, եւ հոն կընստին եղեր կաթողիկոսն ու միաբանները :

« Դուկաս կաթողիկոսը 1734ին վանք մը ու եկեղեցի մը կանգնեց, եւ անուրը դրաւ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ : Եկեղեցին շատ բաւ շինուած ու մաքուր պահուած է. հիմա մէջը դպրոց է մանր տղոց, որ հոն կարդալ գրել ու հաւատոյ վարդապետութիւն կըսովին : Մէջը իրեք խորանները, իրենց տեղը մնացած են մինչեւ հիմա, եւ Կիրակոս կաթողիկոսին արողը՝ Հալէպ շինուած : Այս արողը փայտէ է՝ վրան փորուածքներով, եւ վրան երկու տող յիշատակարան կայ՝ ոսկեգոծ գրերով :

de la voûte, et entourée d'un mur assez élevé.

« Cette église, la plus ancienne de celles qui existent à Sis, fut bâtie par le roi Héthoum, qui la plaça sous l'invocation de *Sourp-Sarkis* (saint Serge).

« Une autre église, de l'époque roupénienne, placée sous le vocable des SS. Pierre et Paul, est presque entièrement détruite; il n'en reste que l'abside.

« L'église Saint-Jacques est aussi en ruines et complètement abandonnée, bien que les murs et la toiture subsistent encore.

« Enfin, l'église Notre-Dame est des temps modernes, moins le chœur, qui est de l'époque des rois roupéniens; elle a été restaurée il y a peu d'années, et est très-fréquentée par les fidèles.

« Sur une colonne de granit noir, adossée à l'une des parois de la muraille de cet édifice, sont sculptées des croix, et, au-dessus de l'une d'elles, on lit cette inscription :

SAINT CONSTANTIN.

« S'il reste peu de monuments dans la capitale des takhavors, il faut, comme je l'ai dit, en attribuer la cause aux invasions des musulmans, qui dévastèrent Sis à plusieurs reprises. Nous savons, par le témoignage du chanoine d'Oldenbourg, que la ville de Léon II, quoique de peu d'étendue, renfermait de beaux monuments.

« Le premier patriarchat fut d'abord une simple maison, qui, peu à peu, prit des développements. On voit encore dans ce qu'on appelle l'ancien patriarchat, édifice construit par le catholicos Lucas, une mesure en ruines qui servait de demeure au patriarche et à ses moines.

« En 1734, le patriarche Ghogas ou Lucas éleva un monastère et une église, qu'il dédia à saint Grégoire l'Illuminateur. L'église, qui est fort bien construite et assez bien entretenue, a été transformée en école, où de jeunes Arméniens vont apprendre les éléments de leur langue et les préceptes de leur religion; on a laissé dans l'intérieur, et à la place qu'ils occupaient dès l'origine, les trois autels et le siège patriarcal fait à Alep pour le catholicos Guiragos. Le siège, en bois sculpté, est orné d'une légende en deux lignes, dont les lettres sont rehaussées d'or.

« Դուկաս կաթողիկոսին գերեզմանը այս եկեղեցւոյն մէջ՝ աշակողման խորանին առջեւն է. տապանը եռանկիւնաձեւ ճերմակ մարմարիոն է, եւ երկու կողմը երկերկու տող տապանագիր ունի բոլորգիր. տողերուն մէջտեղը փորագրուած են կաթողիկոսական բազմ ու զաւազանը: Իսկ տապանագիրն ասիկայ է.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԻԼԻԿԵՑԻ ՎԵՀԱՊԵՏ
ՏԷՐ ԴՈՒԿԱՍ ԿԱԹՈՒԴԻԿՈՍԻՆ,
ՈՐ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՆ ՄԵՐ ԹՎԻՆ ՌՃԶԶ (1737) ՎԵՑ ՈՒ
ՔՍԱՆ ԱՄՍԵԱՆ (յունական)
ՈՐ ՇԱՐԱԹՈՒ ԵՐԵՔՆ:

Եկեղեցւոյն բակին մէջ երկայնաձեւ քառակուսի պատ մը կայ քարէ՝ մէկ կանգուն բարձրութեամբ, զիմացն ալ ինը հասնեղ նեղ խորշեր, որ Սայ կաթողիկոսաց հին դամբարանն է եղեր: Քառակուսիին մէջ իրեք տապան միայն կայ՝ ճերմակ քաղով ու զաւազանով: Այն տապաններէն մեկուն մէջ քաղուած է Յովնանէս Ե, որ կաթողիկոսական արօրը նստաւ մէյմը 1719էն մինչեւ 1727, մէյմալ 1730էն մինչեւ 1734. Երկրորդին մէջ Միքայէլ, Դուկաս կաթողիկոսին եղբայրը, որ նստաւ 1737էն 1757. Երրորդին մէջ Թեոդորոս Գ, որ նստաւ 1784էն մինչեւ 1808:

« Անաւասիկ անոնց տապանագիրները.

* ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅՈՀԱՆՆԻՍԻՆ
ԿԻԼԻԿԵՑԻ ԿԱԹՈՒԴԻԿՈՍԻՆ,
ԷՐ Ի ԳԵՂԶԷՆ ԿՈԶԵԱՆ ՀԱՃԻՆ,
ՈՐ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՆ Ի ԹՎԱԿԱՆԻՆ
ՀԱԶԱՐ ՀԱՐԻՐ ԵՍԹԱՆԱՍԻՆ
Ի ՅԱՄՍԵԱՆ ԳԵԿՏԵՄԵՐԻՆ:

* ՅԱՅՍ ՏԱՊԱՆԸՍ ԿԱՅ ԵԳԵԱՆ
ՏԷՐ ՄԻԲԱՅԷԼ ՄԵՐՆ ԸՆՏՐԵԱՆ,
ՍԱ ՎԱՆՄԱՐՈՑՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱՆ,
ՅՈՒՍԱԿԱՆ Է ՎԵՐԱԿՈԶԵԱՆ,
ԹՎՈՑՍ ՀԱԶԱՐ ԵՒ ԵՐԿ ՀԱՐԻՐ
Է ՀԱՆԳԱՍԻ Ի ՏԷՐ ՀԱՆԳԵԱՆ:

* Է ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ ԱՄԲԻՐ ՎԵՀԻ
ԹԷՈԴՈՐՈՍ ԿԱԹՈՒԴԻԿՈՍԻՆ
ՈՐ Ի ԶԱՐՄԷ ԱԶԱԳԱՀԻ
ԸՆՏՐԵԱՆ ԲԻՐՈՒՅ ՈՐ Ի ՄԱՐՄՆԻ,
ՍԱ ԲԱԶՈՒՄ ԶԱՆՍ ՅԱՆԶԻՆ ԿԱԼԵԱՆ
ՆՈՐՈԳՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՑ ԳԱՀԻ,
ԱՅԼ ԵՒ ԲԱՐԻ ՎԱՐՈՒՔ ՓԱՅԼԻ
ՊԱՅՆԱՌԱՓԱՅԼ ԳԵՐ ՔԱՆ (զարիի).
ՀԱՆԳԵԱՆ ԹՎՈՑՍ ՀԱԶԱՐ ՀՆԳԻ
ԵՒ ԵՐԿ ՀԱՐԻՐ ԸՆԴ ՔԱՌԱՍԻՆ:

« Աջապա՛ն կամ Աջապան կրօնին սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին աչքը պահողները, որ Սսեցի Դուկաս կաթողիկոսին ցեղն է. եւ իրեն յաջորդող ամեն կաթողիկոսներն ալ այն ցեղն են,

« La tombe du patriarche Lucas se voit dans cette église devant l'autel de droite: c'est un monument prismatique, en marbre blanc, portant de chaque côté une inscription de deux lignes en caractères arméniens minuscules enchevêtrés. Entre les légendes, dont la transcription est ci-après, sont sculptés la mitre et le bâton patriarcal:

CECI EST LE TOMBEAU DU CATHOLICOS DOM LUCAS,
CHEF SUPRÊME DES ARMÉNIENS,
QUI MOURUT DANS LA GRANDE ÈRE 1186, LE 26 DU MOIS DE
(janvier),
ET LE TROISIÈME JOUR DE LA SEMAINE.

« Dans une cour que l'on traverse avant d'entrer dans l'église, on remarque un carré long de pierres dures, haut d'environ un mètre, et ayant sur le devant neuf niches très-étroites: c'est l'ancienne sépulture des patriarches de Sis. Elle ne renferme que trois dalles en marbre blanc, avec inscriptions, et ornées de la mitre et du bâton patriarcal; ces dalles couvrent les tombes des catholicos Jean V, qui siégea de 1719 à 1727, et de 1730 à 1734; de Mikaël, frère de Lucas, qui administra de 1737 à 1757, et de Thoros III (Théodore), qui occupa le siège patriarcal de 1784 à 1808.

« Voici la traduction des inscriptions de ces tombeaux:

CECI EST LE TOMBEAU DE JEAN,
PATRIARCHE DE LA CILICIE:
IL ÉTAIT DU VILLAGE D'HATCHIN.
IL MOURUT L'ANNÉE 1170 DE L'ÈRE (arménienne),
AU MOIS DE DÉCEMBRE.

DANS CE TOMBEAU REPOSE
LE SEIGNEUR MIKHAËL, LE GRAND ÉLU, QUI FUT SURNOMMÉ
SUBLIME,
ADMIRABLE, DESIRABLE.
IL EST MORT EN PAIX DANS LE SEIGNEUR,
L'AN DE L'ÈRE (arménienne) 1200.

CECI EST LE TOMBEAU
DU SAINT CATHOLICOS THÉODORE,
QUI EST DE LA RACE D'ATCHABAH,
CHOISI ENTRE MILLE.
IL FIT DE NOMBREUX EFFORTS
POUR RESTAURER LE SAINT-SIÈGE,
ET BRILLA PAR SES QUALITÉS ÉMINENTES.
IL MOURUT L'AN DE L'ÈRE (arménienne) MIL DEUX CENT
QUARANTE-CINQ.

« Les Atchabah, ou plutôt Atchban, sont les conservateurs de la dextre de saint Grégoire. On donne ce nom à la famille du patriarche Lucas, qui était de Sis; et les patriarches qui se sont succédé depuis

ու Կիլիկիոյ կաթողիկոսները անկեց միայն կրնան ըլլալ :

« Հիմակուան կաթողիկոսարանը Կիրակոս կաթողիկոսին ատենը շինուած է՝ Ռուբինեան բազաւորաց դարպասին տեղը, եւ անոնց պալատին քարերովը : Վանքին չորս դին հաստ պարիսպ մը քաշուած է եռանկիւնի ձեւով. իսկ մէջը այլ եւ այլ շէնքեր կան՝ անկանոն եւ անոճ կերպով կանգնուած :

« Կաթողիկոսին բնակարանը փայտաշէն պառզամ կամ վերնատուն մըն է որ քաղաքին վրայ կընայի : Անկեց ալ բարձր ուրիշ վերնատուն մը կայ՝ ընդարձակ դահլիճով՝ որ խորհրդարան է, եւ կաթողիկոսը հոն կընդունի օտարականները :

« Վանքին երեսելի շէնքը եկեղեցին է, որ աղէկ ալ հոգացուած է. դասը հին է, բայց մնացած կառքը նոր. վասն զի Կիրակոսի ատենը սկսեք է շինուիլ ու լմընցեր է 1810ին : Գլխաւոր դրանը վրայ այս արձանագիրը կայ ոտանաւոր .

ԳՈՒՌՆ ԵՄ ՄՏԵՑ Ի ԼՈՅՍ ՎԵՐԻՆ,
ԼՈՒՍՈՅ ՓԱՌԱՅ ԽԱՆԱՐԱՆԻՆ,
ՉԻ ԱՍՏ ԽԱՌՆԻ ՄԱՐԹՈՒՐ ԳՈՒՐՆ.
ԼԻՆԻ ՁԵՆՈՒՄՆ ԱՆՄԱՀ ԳՈՒՐՆ,
ՀԱՍՏԵՅԵԼՈՅ ՍԵԱՄԲ ՇՆՈՐՀԻՆ
ՆՈՐ ԿԱՌՈՒՅՅԵԼՈՅ ԲՈՂՈՐՈՎԻՆ.
ԹԷ ԵՍ ԹԷ ՇԷՆՍ ԱՐԳԵԱՄԲ ՎԵՀԻՆ,
ՀԻՄՆԵՅԵԼՈՅ Ի ԲԱՆ ՎԵՐԻՆ,
ՏԷՐ ԿԻՐԱԿՈՍ ՍՐԲԱՅԱՆԻՆ
ԵՒ ՀՈԳԵԼԻՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ :

Ի ԹՈՒՐՆ ՀԱՅՈՅ ՌՄԾԹ ՄԱՅԻՍ Ժ. ՕՐՆ,
ՍՈՒՐԲ ՇՆՆՈՒԱԾՍ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԻ,
ԵՒ ԱՅԼ ՍԵՆԵԱԿՍ ԸՆԳ ՊԱՐՍՊԻ,
ՄԵԾԱԻ ՋԱՆԻԻ ԿԱՏԱՐՈՂԻ
Ի ՀԱՅՈՅ ԳՐՈՅՆ ԹՈՒԱՀԱՇՈՒԻ,
ԱՅՍԲԱՆ ԱՄԹԳ ԱՇԽԱՏՈՂԻ
ԱՐԲԱՅԱՆ ՓՈԲԱՆՈՐԻԻ
ԸՆՏԻՐ ՎԵՀԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԻ,
ՏԷՐ ԵՂԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ,
ՈՐ Է ՏԵՂԵԱԻ ԽԱՐԲԵՐԳԱՅԻ.
ՅԻՇԵԼ ՋԱՆՈՒՆՆ Է ԱՐԺԱՆԻ :

« Եկեղեցւոյն մէջ, մտնողին ձախ դին Կիրակոս կաթողիկոսին գերեզմանը կայ, որ 1825ին Խոզան օղլուի բռնութենէն ազատիլ ուզելուն համար բռնաւորուեցաւ ու մնաւ : Տապաւնը ամենապարզ է ու վրան գրուածք ալ չունի : Կաթողիկոսին արողը ձեքմակ մարմարիոնէ է՝ Կոստանդնու-

appartiennent tous à cette famille, qui, seule, a le privilège de donner des catholicos à l'Eglise arménienne de la Cilicie.

« Le monastère où réside actuellement le patriarche fut construit sous le catholicosat de Guiragos, sur l'emplacement du Tarbas, et avec les matériaux de l'ancien palais des Roupéniens. Ce couvent, qui occupe une assez grande étendue, est entouré d'une forte muraille affectant la forme triangulaire; diverses constructions y ont été élevées sans ordre, sans goût ni méthode.

« Dans un kiosque en bois dominant la ville est l'appartement qu'occupe le patriarche. Sur un point plus élevé est un autre kiosque, qui renferme une vaste salle servant de chambre du conseil; c'est dans cette pièce que le patriarche donne audience aux étrangers.

« L'Eglise, qui est entretenue avec soin, est la seule construction remarquable du monastère; le chœur est antique, tandis que le reste de l'édifice est une construction moderne, fondée par le patriarche Guiragos, et achevée en 1810. La porte principale est surmontée d'une inscription en vers rimés, dont je donne ici le texte et la traduction :

JE SUIS LA PORTE QUI DONNE ENTRÉE A LA LUMIÈRE CÉLESTE,
AU BANQUET DE LA LUMIÈRE DE GLOIRE,
CAR ICI SE VERSE LE VIN SACRÉ
ET SE FAIT L'IMMOLATION DE L'AGNEAU IMMORTEL,
DU TEMPLE APPUYÉ SUR LA COLONNE DE GRÂCE,
NOUVELLEMENT ÉLEVÉE;
MOI (la porte) ET MON ÉDIFICE (l'Eglise),
NOUS AVONS ÉTÉ ÉLEVÉS AUX FRAIS DU SEIGNEUR GUIRAGOS,
PATRIARCHE SUBLIME, QUI S'APPUYE SUR LA PAROLE CÉLESTE,
TRÈS-PIEUX ET REMPLI DE L'ESPRIT-SAINT.

DANS L'ANNÉE DE L'ÈRE ARMÉNIENNE 1259, LE 10 MAI,
CE SAINT ÉDIFICE A ÉTÉ ÉLEVÉ,
AINSI QUE LES CONSTRUCTIONS ET LE MUR D'ENCEINTE,
PAR LES EFFORTS EXTRÊMES DE CELUI QUI A FAIT CETTE ŒUVRE
DANS L'ÈRE CI-DESSUS EXPRIMÉE,
PAR LES SOINS DE CELUI QUI A TRAVAILLÉ UN GRAND NOMBRE
D'ANNÉES,

LE ZÉLÉ VICAIRE DU SUBLIME ET ILLUSTRE GUIRAGOS,
SEIGNEUR ELIE, EVÊQUE, ORIGINAIRE DE KHARPERT,
DONT LE NOM MÉRITE D'ÊTRE RAPPELÉ (dans les prières).

« Dans l'intérieur de ce monument, on remarque, à gauche en entrant, la tombe du patriarche Guiragos, que le chef de la montagne de Kussan fit empoisonner en 1825, pour avoir cherché à se soustraire à son autorité. C'est un sarcophage d'une extrême simplicité et sans inscription. On voit, dans

պօլսէն եկող հայ բանուորներու ձեռքով շինուած ի Սիս : Թիւրքմեններուն արծաթախրութիւնը չգրգռելու մտքով, խորանին զարդերը անշուք ու տգեղ են. նոյն վախճանաւ եկեղեցւոյն գանձն ալ Լուսաւորչայ խորանին ձախ կողմը փոքրիկ մատրան մը մէջ զգուշութեամբ պահուած է :

« Լուսաւորչայ մատրանը մէջ շատ մը մասունքներ կան որ մեծ յարգ ունին Կիլիկեցի Հայոց առջեւը. անոր համար ալ որ կաթողիկոսական արքային օրինաւորութիւնը կերպով մը անոնց վրայ հաստատուած է : Գլխաւոր մասունքներն են սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, սրբոյն Նիկողայոսի, սրբոյն Սեղբեսարոսի եւ Պարսամայ ձգնաւորին աջերը :

« Սրբոյն Գրիգորի աջը Սսայ գանձարանին ամենէն նշանաւոր մասունքն է, յունական ոճով քանդակած արծրքէ աջի մը մէջ, եւ ցուցամատին վրայ զմրուխտէ մատնի մը ունի. կերելնայ քէ ատենով ոսկեգօծ է եղեր :

« Սրբոյն Նիկողայոսի Զմիւռնոյ հայրապետին աջն ալ արծրքէ աջի մը մէջ է, բայց շէնքը առաջինին չափ զարդարուն չէ : Սրբոյն Սեղբեսարոսինն ալ նոյնպէս :

« Իսկ Պարսամ ձգնաւորինը դիպակներով պատած ու արծրքէ ձուածն տփի մը մէջ դրուած է : Այս չորս մասունքները քափժու արծրքէ սնտուկի մը մէջ են որ այլ եւ այլ բարակ բանուածքներով ալ զարդարուած է :

« Միաբաններուն ցուցուցած մէկ ուրիշ հնութիւնն ալ Յակոբ կաթողիկոսին եմփօրոնն է՝ Հայեալ շինուած. ծայրերուն վրայ ոսկեքել գրեթով այս յիշատակարանը կայ :

ԿԱԶՄԵՅՍԱԻ Ի ԹՎԱԿԱՆՆԻՍ ՄԵՐՈՒՄ ՈՒ ԵՒ 29 (683)

ԱՄԻՆ .

ԱՍՏՈՒԱՅՔ ՈՂՈՐՄԻ ԱՍԵՅԷՔ ԱՇԽԱՏՈՂԱՅՍ ՍՈՐԻՆ .

ԱՄԷՆ :

ՆԿԱՐԵՅԱՒ ԷՄԲՈՐՈՆՍ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՀԱՆԱՊ

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲ ՔԱԶ ՐԱՐՈՒՆԱՊԵՏԻՆ .

ԶՈՐ ՏԷՐ ԱՍՏՈՒԱՅՔ ՄԵՐ ԲԱՐՈՎ ՎԱՅԵԼԵԼ ՏԱՅԷ .

ԱՄԷՆ :

« Այս եմփօրոնը Հռոմկայէն Սիս բերուած է ԺԳ դարուն վերջերը, եւ կաթողիկոսները զգուշութեամբ կրպանեն, վասն զի կարծեն քէ սրբոյն Ներսէսի Շնորհալոյն եմփօրոնն է. բայց

le chœur, le siège patriarcal en marbre blanc, fait à Sis, par des ouvriers arméniens venus de Constantinople. Pour ne pas tenter la cupidité des chefs turkomans, l'autel a été garni d'ornements d'assez mauvais goût et sans valeur. Dans le même but, le trésor de l'église a été renfermé et caché avec soin dans une petite chapelle à gauche de l'autel de saint Grégoire l'Illuminateur.

« Les moines conservent dans la chapelle de saint Grégoire plusieurs reliques, auxquelles les Arméniens de la Cilicie attachent un grand prix, et qui sont pour eux d'un immense intérêt, en ce qu'elles constituent la légitimité du siège patriarcal. Les principales sont les dextres de saint Grégoire Loussavoritch, de saint Nicolas, de saint Sylvestre, et le bras de l'ermite Barsame.

« La dextre de saint Grégoire est assurément la relique la plus importante de l'église arménienne de Sis; elle est renfermée dans un bras d'argent, sculpté dans le style byzantin, avec un anneau soudé à l'index et orné d'une émeraude; on y remarque des traces de dorures.

« La dextre de saint Nicolas, patriarche grec de Smyrne, est aussi conservée dans un bras en argent, mais d'un travail plus simple que le premier. Le bras de saint Sylvestre est enfermé comme les deux précédentes reliques.

« La main de l'ermite Barsame, enveloppée d'étoffes, est conservée dans une boîte de forme ovale, en argent. Ces quatre reliques sont placées dans une chässe en argent massif, ornée d'arabesques ciselées.

« Les moines conservent et montrent une autre relique: c'est le pallium du patriarche Agop, fait à Alep, et sur les extrémités duquel on lit deux inscriptions en lettres brodées d'or, et que voici :

A ÉTÉ FAIT L'ANNÉE 683 DE NOTRE ÈRE.

DITES : DIEU FASSE MISÉRICORDE A CELUI QUI A FAIT
CE PALLIUM. AMEN !

CE PALLIUM A ÉTÉ DESSINÉ DANS LA BELLE VILLE D'ALEP,
A L'USAGE DU SEIGNEUR JACQUES, SAVANT DOCTEUR,
AUQUEL DIEU ACCORDE DE S'EN BIEN SERVIR.
AMEN !

« Ce pallium fut apporté de Roum-Kalé à Sis, à la fin du xiiie siècle, et les patriarches le conservent avec soin, parce qu'ils croient qu'il a appartenu à saint Nersès Schnorhali, dont le patriarcat est anté-

անիկայ Յակոբ Գիտնական կաթողիկոսին հա-
րիւր տարի առաջ էր :

« Եկեղեցւոյն զանձատանը մէջ պահուած են
նաեւ երկու արծաթապատ աւետարան . մէկը
մագաղաթի վրայ է՝ քառածայ, Լեւոն Ե քազա-
ւորին օրերը՝ Հայոց 22Բ (782) (1533) բուին գրե-
ւած Չորովանքին մէջ . մէկալը միածայ՝ նոյն-
պէս մագաղաթէ, Կոստանդին Դ քազաւորին
ատենը գրուած՝ 29Դ բուին (794) (1545) :

« Միաբանները շատ զգուշութեամբ կրպանեն
այն երկու աւետարանները, մանաւանդ եր-
կորդը, որ մտքերնին դրած են քէ Լեւոն Բ
քազաւորին ձեռքովը գրուած է :

« Դարձեալ, վանքի զանձատան մէկ մեծ
գարդն ալ՝ իր արժէքին համար՝ է մեռն եփե-
լու անօրը՝ գմբեթաձեւ տապանակի մը մէջ դրած,
բոլորն ալ զուտ արծաթ . այս անօրը՝ Տիգեանց
ազգատոմնին ընծան է Կոստանդնուպոլսէն եկած :

« Շատ մը սկիհ, սրբատուփ եւ ուրիշ սպաս-
ներ ալ կան որ նոր են ու Պօլսոյ, Զմիւռնիոյ
եւ Հայեալի արուեստաւորաց շէնքեր, եւ մաս-
նաւոր կատարելութիւն մը չունին :

« Սաայ վանքին մէջ գրատուն մըն ալ կայ, ուր
ձեռագիր եւ տպագիր գրքերը խորշերուն մէջ
խրարու վրայ դիպուած են . այն գրատունը մոնե-
լու հրամանը շատ դժուարութեամբ տուաւ ին-
ծի կաթողիկոսը, ըսելով քէ անոր դուռը տա-
րին մէջմը միայն կրբացուի :

« Դրատանը մէջ հարիւր քառասունընինգ
կտոր ձեռագիր կայ, երկու հարիւր յիսուն հա-
տոր ալ տպագիր . բոլորն ալ եկեղեցական գրքեր :
Ձեռագիրները նոր են, ու ժՁ դարէն աւելի հնու-
րին ունեցող չկայ . հինները ցրուել են Յոպպէ,
Կոստանդնուպոլսիս, Էջմիածին, եւ այլն : »

Պ. Լանկրուան հոս Սաայ վանքին 145 կտոր
ձեռագրաց ցանկը կրդնէ . բայց մենք անոր մէջ
երեսելի գրուածք մը չենք տեսներ բաց ի Ոս-
կերերանի մեկնութենէն չորեքտասան քրքոցն
Պօղոսի : Յետոյ կաթողիկոսին իրաւասութեանը
վրայ խօսելով կըսէ .

« Սաայ կաթողիկոսին իշխանութեանը տակն
են Ատանայի, Մարաշի, Հայեալի ու Կիպրոսի
բղէշխոսութիւնները, ուր յիսունութեք եկեղեցի
ու չորս վանք կայ . քեպտ եւ իր ընակած եր-

rieur d'un siècle à celui de Jacques Ier Kidnagan.

« Deux Evangiles reliés en argent font aussi partie du trésor de l'église. Le premier est un petit in-4° en parchemin, écrit sous Léon V le Jeune, l'an 22e (782 de l'ère arménienne), au couvent de Tsorovank. L'autre est un in-folio, aussi en parchemin, écrit sous le roi Constantin IV (Lusignan), l'an 227 (794).

« Les moines conservent précieusement ces deux Evangiles, mais surtout le dernier, qu'ils croient avoir été écrit de la main du roi Léon II.

« Enfin, le principal ornement du trésor du couvent, comme valeur intrinsèque, est le vase des huiles saintes, renfermé dans un tabernacle surmonté d'une coupole, le tout en argent massif doré. Ce tabernacle provient d'un don fait au monastère par la famille Duz-Oglou, de Constantinople.

« Je ne décrirai pas les calices, ciboires et autres vases de l'église, qui sont modernes et proviennent des fabriques de Constantinople, de Smyrne ou d'Alep, et qui, d'ailleurs, n'ont rien de remarquable.

« Le monastère de Sis possède une bibliothèque, qui se compose de manuscrits et d'imprimés, entassés sur des rayons et sans ordre, dans une salle dont le patriarche hésita longtemps à me livrer l'entrée, sous le prétexte qu'on ne devait en ouvrir la porte qu'une fois l'an.

« La bibliothèque renferme cent quarante-cinq manuscrits, et seulement deux cent cinquante volumes imprimés : ce sont des livres liturgiques sans importance. Les manuscrits sont modernes et ne remontent pas au delà du xvie siècle ; les anciens ont été dispersés, tant à Jaffa qu'à Constantinople et à Edchmiadzin, etc. »

M. Langlois donne ici le catalogue des cent quarante-cinq manuscrits que possède le monastère de Sis. Nous n'y voyons rien de remarquable, excepté le *Commentaire sur les Epîtres de saint Paul*, par saint Jean Chrysostome. Il parle ensuite de la juridiction du patriarche de Sis :

« Quoique formant en quelque sorte une enclave chrétienne dans les possessions de Khozan-Oglou, la juridiction du patriarche de Sis s'étend, dit-il, sur les pachaliks d'Adana, de Marach, d'Alep et de

կիրը բոլորովին Խոզան օղլուին՝ ձեռքն է :

« Սնաւասիկ Սսայ կաթողիկոսին իրաւասութեան տակն եղած բղէշխութեանց ցուցակը .

ՍՏԱՆՍ .	Տուն.	Եկեղեցի.	Վանք.
Սիս	200	3	1
Ատանա	800	4	»
Տարսուն	100	1	»
Կեաւոր տաղը (զաւառ). .	50	»	»

ՄԱՐԱՇ .	Տուն.	Եկեղեցի.	Վանք.
Ֆուռնուզ	600	7	1
Հաճին	5,000	3	1
Մարաշ	700	6	»
Զէյթուն (զաւառ)	3,000	9	1

ՀԱԼԷՊ .	Տուն.	Եկեղեցի.	Վանք.
Անքապ	1,200	6	»
Հալէպ	200	2	»
Անտիոք	900	10	»
Բիւլիս	150	1	»

ԿԻՊՐՈՍ	Տուն.	Եկեղեցի.	Վանք.
	400	1	»

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՏԵՂԵՔ .	Տուն.	Եկեղեցի.	Վանք.
Սեղեկիա (Սեյէֆքէ). .	10	»	»
Կեսարիա (Դայսերի). .	15	»	»
Իկոնիոն (Դոնեա). . . .	20	»	»

« Սսայ կաթողիկոսին եկամուտները կամաւոր տուրքերն են որ իւրաքանչիւր քաղաքաց եպիսկոպոսները վարդապետներուն ձեռքովը կը ժողովեն կաթողիկոսին իրաւասութեանը տակ գտնուող Հայերէն : Այս տուրքը տարին երկու անգամ կը ժողովուի, ինչպէս որ վանքին հաշիւներէն ալ տեսայ : Հարուստներուն տուածը բաւական առատ է . իսկ աղքատները շատ անգամ մեկ փողէն (փարայէն) աւելի չեն տար . եւ սակայն որովհետեւ այս տուրքը ճիշդ կը վճարուի եւ կաթողիկոսը եօթանասուն հազար ղուրուշ կը ժողովը տարին, անով Խոզան օղլուի Թիւրքմեններուն պահանջմունքները կը կատարէ, վանքին ալ ծախքը կը հոգայ որ շատ բան մը չէ :

« Սսայ վանքին մեշի անձինքը՝ կաթողիկոսէն զատ ասոնք են . երկու արքեպիսկոպոս, մեկ եպիսկոպոս եւ տասուերկու վարդապետ . ասոնց վեցը Զէյթունի ու Հաճինի եկեղեցիները կառավարելու յուղարկուած են : Ատանայի մեշ ուրքը քահանայ կայ, Տարսունի մեշ երեք, Մսիսի մեշ մեկ, Բիւլէք-պօղազին մեշ մեկ : Մարաշի բղէշխութեանը մեշ քահանային գ քահանայ կայ, իսկ Հալէպի բղէշխութեանը մեշ յիսուն՝ վարդապետներն ալ մեկտեղ առնելով :

Chypre, où l'on compte cinquante-trois églises et quatre monastères.

« Voici le tableau de la juridiction du catholicos de Sis sur les pachaliks que je viens de citer :

ADANA.	Maisons.	Eglises.	Couvents.
Sis	200	3	1
Adana	800	4	»
Tarsous	100	1	»
Guiaour-Dagh (District de). .	50	»	»

MARACH.	Maisons.	Eglises.	Couvents.
Fournous	600	7	1
Hadjin	5,000	3	1
Marach	700	6	»
Zeithoun (District de). .	3,000	9	1

ALEP.	Maisons.	Eglises.	Couvents.
Aintab	1,200	6	»
Alep	200	5	»
Antioche	900	10	»
Kilis	150	1	»

CHYPRE	Maisons.	Eglises.	Couvents.
	400	1	»

DIVERS.	Maisons.	Eglises.	Couvents.
Selefké	10	»	»
Césarée	15	»	»
Konieh	20	»	»

« Les revenus du patriarche de Sis consistent en une imposition volontaire que les primats des villes, aidés des vartabeds, prélèvent sur tous les Arméniens qui relèvent de la juridiction du catholicos. Cette contribution se lève deux fois l'an, ainsi que j'en ai eu la preuve en consultant les registres du couvent. Les familles riches y figurent pour d'assez fortes sommes, tandis que les pauvres ne donnent souvent qu'un para. Cependant, cet impôt se payant très-exactement, le patriarche perçoit chaque année soixante mille piastres du Grand-Seigneur, soit douze mille francs, avec lesquels il satisfait aux exigences des beys turkomans de Khozan-Oglou, et fait face aux dépenses du couvent, qui sont peu considérables.

« Le personnel du monastère de Sis se compose, outre le patriarche, de deux archevêques, d'un évêque, de douze moines, dont six sont détachés dans les monastères de Zeithoun et d'Hadjin, où ils desservent les églises de ces deux villes. On compte huit prêtres à Adana, trois à Tarsous, un à Missis et un autre au Kulek-Boghaz (Portes de Cilicie). Le pachalik de Marach compte vingt-cinq prêtres; celui d'Alep, le double, y compris les prélats.

« Կաթողիկոսին սովորական հագուստը երկայն վերարկու մըն է մընագոյն՝ մէջը մուշտակ պատած . գլուխն ալ մեծկակ փաթթոց մը ունի կապտագոյն : Եկեղեցական հանդեսներու ատեն ձեռքը արծրքէ բարձր գաւազան մը կրբունէ, գլուխն ալ արծրքէ սաղաւարտ մը որ կայսերական բագի ձեւով է :

« Հիմակուան կաթողիկոսն է Միքայէլ Բ, որ Սիս ծնած ու 1832 ին յաջորդած է Եփրեմ Բ կաթողիկոսին . ուրսուն տարին անցուցած ծերունի մըն է, եւ հոգեւորական գործերը յանձնած է Գեր. Կիրակոս արքեպիսկոպոսին : Ասիկայ Միքայէլին ազգականն է եւ յաջորդը պիտի ըլլայ . սիրելի է Հայոց, եւ միանգամայն ինքնագլուխ պէյերուն հետ կըրջանայ աղէկ վարուիլ՝ որպէս զի նոր նոր նեղութիւններ չտան կաթողիկոսին, միաբաններուն եւ իրենց հարկատու Հայերուն որ այնպիսի հարստամարութեանց դէմ կենալու ջափ բազմաթիւ չեն : »

Պարոն Լանկլուային տուած տեղեկութեանցը մէջ քեպետ յայտնի է քանի մը բանի ճիշդ չըլլալը, բայց մենք առ այժմ հարկ համարեցանք այսչափով զոն ըլլալ, մինչեւ որ Սսայ կաթողիկոսարանէն ուղղակի սպասուած տեղեկութիւնները ձեռքերնիս հասնին, եւ հրատարակենք : Միայն քե այժմէն կըփութանք մէկ սխալը ուղղելու, ըստ սիրալիր ազդարարութեան Սսայ Սրբազան Կաթողիկոսին փոխանորդ Գերապատիւ Տեառն Յովհաննու Արքեպիսկոպոսի . այսինքն քե Խոզան օղլուին մականունն է *Չատըրճը Մեհեմետ Աղա*, եւ ոչ *Գաթըրճը*, ինչպէս որ Պարոն Լանկլուան դրած էր :

Դարձեալ յայտնի է որ այժմու սրբազան Կաթողիկոսը Տէր Կիրակոսն է, որուն խոհական, աջալուրջ եւ ազգասէր կառավարութենէն մեծամեծ յոյսեր կան յառաջադիմութեան ազգիս որ ի Կիլիկիա :

« Le costume habituel du patriarche consiste en une longue robe brune flottante doublée de fourrures et en un large turban bleu. Dans les cérémonies religieuses, il tient un long bâton en argent; sa tiare, du même métal, a la forme d'une couronne impériale.

« Le patriarche actuel se nomme Michel II; il est né à Sis, et a succédé en 1832 à Ephrem II. C'est un vieillard plus qu'octogénaire. Il laisse le soin des affaires spirituelles à un archevêque, monseigneur Guiragos, son parent, qui doit lui succéder sur le siège patriarcal, et qui, tout en se faisant aimer de la nation arménienne, cherche à entretenir des relations de bon voisinage avec les beys indépendants, toujours disposés à faire subir de nouvelles avanies au patriarche, à ses moines et aux Arméniens leurs vassaux, trop peu nombreux pour opposer la moindre résistance à leurs oppresseurs. »

Malgré quelques inexactitudes que nous avons aperçues dans l'article de M. Victor Langlois, nous croyons devoir nous contenter de ces notices, jusqu'à ce que nous ayons reçu celles que nous attendons directement du patriarcat de Sis. Cependant nous nous empressons de corriger ici une des fautes relevées par Sa Grandeur Mgr Ohannès (Jean), archevêque et vicaire du catholicos de Sis; c'est-à-dire que le nom de Khozan-oglou est *Tchaderdji Méhemmed*, et non *Katerdji*, comme l'avait donné M. Langlois.

Il est connu, en outre, que le catholicos actuel est Mgr Guiragos, dont l'administration sage, active et patriotique, fait espérer de grandes prospérités aux Arméniens de la Cilicie.